

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 23

Fylke: Hedmark

Tilleggsspørsmål nr.

Herad: Tynset

Emne: Bordskikk til hverdags

Bygdelag: Tynset

Oppskr. av: Iver Eide

Gard: Øverby, Tyllidalen

(adresse): Tolga.

G.nr. 18 Br.nr. 36

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

Erik Øverby, Gbr. 76 år *(Bilag fra hans personlige folyev)*

SVAR

Innlødning.

Sp 1-2 Det beror endel på hustilheva, men i al--fall før i tiden (for omkring 40- 50 år siden) var det langbord i selve stuen, enten det var vinter eller sommerstue. Nå om stunder er det gjort store og rommelige kjøkken, og her både tilberedes og spises mat til daglig. Hele huslyden spiser ved samme bord, og det har vært skikk også fra gammelt av.

Sp. 3. Hvis mulig spiser alle på samme tid og av den samme maten. Det er aldri gjort forskjell på husbondsfolk og tjenere da dette i alminnelighet blir betraktet som uskikk. (Tjenerskap har ikke blitt værende på ett sted med sådan forskjell)

Sp 4. Se ovenfor. Det er aldri forskjell.

Sp. 5. Det kan være både og. Før det meste brukes nå kjøkkenet, men i eldre tid var det helst selve dagligstua avdi kjøkkenet gjerne var for trangt og lite. Før komfyrene kom i bruk, ble en stor del av kjøkkenet opptatt av "århylla" d v s. overparten av en komfyr, som bare hadde mur eller kleberstein til sider.

Sp. 6. Nå brukes bestestua gjerne i høytidene og når det er gjester på garden. Som berørt ovenfor brukes ikke stua til daglig av noen og slet ikke til spisestue. Nye bygg har egen spisestue, eller krok, og da brukes ikke stua til spising i heletatt.

Sp.7. I eldre tid var høysetet bestemt for husbonden. Høysetet var for bordenden. Ellers var det bare faste plasser for f eks. kårfolk og drenger eller tauser som hadde vært lenge i tjenesten og hadde ervervet etslags familierett. Lovet og virket kårfolka så hadde de gjerne plassene øverst. Ellers var det da som nå, plassen for husmøren midt i mot høysetet ved bordets nedre tverrends. Det var ellers ingen g faste plasser.

Sp. 8

Dette har aldri vært skikk i bygda. Var ungene så små at de ikke rakk opp, ble de enten tatt på fanget, eller det ble ganske enkelt lagt en diger

vend

2

huspostill under dem. Det var store kalvskinn-innbundne sterke bøker som tålte litt av hvert

Sp. 9. Det benevnes ikke nå høgsete lenger. Navnet var i eldre tid gjerne forbundet med benken øverst for bordenden - høgsetebenken - men da nå ingen benker brukes lenger, er dette borte.

Plassen for husbonden er framleis øverst for enden av bordet, og det er oftest slik at alle familiens medlemmer har faste plasser, som kun rømmes i fall det er gjester. Husbonden beholder sin øverst, og likedan husmoren rett i mot. Ellers er det nå ingen særskilte hedersplasser.

Sp. 10. Til hverdags kunne det i eldre tid ikke være så nøye med vasken før man spiste, unntatt de tilfeller man holdt på med sølete arbeid. Men man kan si at i den nyere tid - fra 90 åra og utover - er det fast og regelrett skikk å vaske sig før maten. Selv ikke i den aller eldste tid var det brukt å sitte til bords med lua på. Det gjorde man nødig, selv om man rastet ved bålet ute i skog og mark. Skikken med å ta lua av henger nøye sammen med religiøs oppfattning, og er sikkert så gammel som religionen. Den eldre tid var sterkt religiøst preget i fjellbygdene i Østerdalen, og den som ikke fulgte skikken ble i bondesamfunnet regnet av fanteatt.

Sp. 12. Inntil for ca 50 a 60 år siden brukte man ett trefat f eks til graut, tykkmelk o l, hvor da to a tre spiste felles, men etter at keramikk og krustøy ble å få i handelen, kom fellesskåla bort. Man brukte ellers i eldre tid tallerker dreiet av bjørk (som ennå finnes på de fleste gardar) De var på størrelse som asjetter nå og sto pent ordnet i rekke på veggen.

Felles melkekopp vites ikke å ha vært brukt. Det var små, dreide tæbøller til dette bruk, men var det hjemmebrygget øl på bordet, var dette i en større, felles balle - gjerne med advarende innskripsjoner.

Man har brukt -og bruker framleis - å duppe sin grautskje i melk, men dette har aldri vært i felleskopp for melken. Nå om dagen drikker en melken av sin kopp Det var lenge før kaffedrikkingen man hadde hver sin drikkopp i bygdene her..

Sp 13

Aldri gryter, fordi de eldste grytene enten var av kleberstein, eller de hadde høye stetter, satt på før å koke over åpen varme. Panner derimot ble ofte satt på panning direkte på bordet. I alminnelighet brukte man ikke før i tiden heller å sette panna på bordet når det var fremmede tilstede. Man hadde varm mat på tre ller krusfat. (De gamle kjøttfat, dreiet av svære trekuler, er ofte ennå i bruk som prydgjenstander)

Sp 14.

Sild og flesk har alltid vært lagt mellom flatbrødstykker når det spistes. Dette brukes tildels ennå. Men kjøtt derimot aldri. Det er ikke noe særskiltd navn på dette her i dalen, og det kan ikke spørres at det har vært det heller.

Sp 15

Man bruker ingensteder i Østerdalen å ødelegge kaffeens aroma med å blande sukker direkte i den, og størsteparten av folket drikker den også uten fløte av samme grunn. De som bruker sukker til kaffe anser det ikke som uskikk å ta sukkerbiten i munnen og dette skjedde i eldre tid med å ta sukkeret i klypa (fingrene) mens det nå overveiende skjer med sukkerklyp. Forresten brukes jevnt over i bondeheimene heller myssmør enn sukker til kaffe.

Sp 16

I den eldre tid var det ikke ualminnelig at man hvis kaffe var varm, brukte skåla. (Med eldre tid er meningen her som ellers før 50 a 60 år siden.)

Nå tildags er ikke dette skikk lenger og selv de mindte barn lærer nå at dette er uskikk.

Sp 17.

Ja, de aller eldste kan nok minnes at det ikke var alminnelig med gaffel, fordi den ganske enkelt ikke fantes. Sørreterens heimelsmann Øverby, kan minnes at det i Tyllidalen var brukelig å ta med sig kniv (jonge) når man var budt til lag. Dette var en hjemmesidd foldekniv og bares med i lomma. Når gaffelen kom i bruk kan ikke tidfestes, men det kom nok selvgjorte redskaper i denne retningen før omkring 100 år sea.

Sp. 18.

Tollekniven var ikke brukt unntagen i skau og mark (se ovenfor om foldekniven) Denne foldekniven var også kvinnenes kniv. Den oppbevartes i den såkaldte løslomma, som kan sees den dag i dag på kvinnelige nasjonaldrakter og som østerdalskvinnene gjerne bar til hverdags i den eldre tiden. Damenes vesker av i dag, er simpelthen en avart av denne løslomma, omenn innholdet kan ha blitt et annet.

Sp 19.

Man hadde i eldre tid hver sin skje, enten av tre eller horn, De ble vasket etter hver bruk og de var merket på baksiden av skaftet slik at hver kjendte sin. De ble oppbevart enten i ett lite spesielt laget rom i bordskuffa, eller i en såkaldt skjekoep på veggen over bordet.

Skjeene har som nevnt alltid vært vasket og de var av horn eller tre like til omkring århundreskiftet (18-19). Hadde man i familien sølvskjeer, ble de helst brukt i høy tidene og når gjester kom. Metallskjeer er de siste 50 år blit helt allminnelig.

Sp. 20

Det kom stentøy i handelen i 90 åra og da brukte man kommer og fat, men sjelden tallerkener. Helt utøver til om kring 1910 var de tretallerne som er nevnt ovenfor i bruk. De var nøyaktig som asjetter av i dag, men de var av osp eller bjørk og ble vasket og sandskurt etter bruk.

Felles grautfat kunne nok av og til innen familien bli brukt også etter at stentøy kom i handelen, men det gled smått om senn bort og det er nå aldri brukt.

5068

Sp. 21

Før omkring 30 år siden, var duk på bordet til hverdags ikke brukt. Men da kom voksduken i handelen og den ble brukt - og brukes framleis, da den sparet unødig vask. Lindukene, som hørte til hver husmørs "hemmaførd" bruktes til høytider og lag, men ikke ellers. Bordet var hvitskuret og bruktes snaut, men ikke nå lenger. Nå er spisebordets plate gjerne av hard Huntenitt, er lakert og som regel forsynt med duk eller serviet. Dette kom i bruk allerede for ca 20 år siden.

Sp 22

Se ovenfor.

Sp 23

Det har i Østerdalens fjellbygder alltid vært en allminnelig regel: mye mat og nøkk mat", derfor ble i gardshusholdningen ikke brukt noen pådeling - unntatt sjelden gang en klatt smør f eks til melk og brød om kvelden, eller til smørøye i grauten. Alle forsynte sig etter behag, og husbonden ble først budt, deretter gikk rettene bordet rundt.

Sp 24

Ingen mat har i manns minne vært persjonert ut, og de som forsøkte å drive slikt, ble fort "namngjetne" og de fikk ikke tjenestefolk eller håndverkere. Det finnes derfor heller ikke noe navn på tingen.

Sp 25

Se ovenfor.

Sp 26

Det kan vel være individuelt, men i regelen er barna alt i tre års alderen såpas de klarer sig selv ved bordet. Helst moren hjelper de som er for små.

Sp 27

Å tygge maten for små-unger kan bare ha forekommet i den grå oldtid. Ingen vet om det. Men det var derimot før i tiden brukt såkalte "tåter" som beste i en klut innlagt med smør og fløte, som ungen altså pattet på. Leger og jordmødre forbød i midlertid dette alt for en 40- 50 år siden og er dermed gått over i historien.

Sp. 28

Å lese før eller etter maten er det langt botimot slutt med. Dette er skjedd i de siste 30- 40 år og forekommer nå vistnok bare der det er små barn. Hvem som i gamle dager foresto dette er ikke kjent, men det var sannsynligvis husfaren.

Sp 29

Det har alltid vært tillatt å snakke ved bordet, og det er vanlig praksis i dag. Alle dagens spørsmål blir behandlet og det ansees som passende at husfaren eller husmoren får innlede samtaleemne

Sp30

Nei, det har tvertimot vært vanlig å vise sin glede og ikke surheten også ved bordet, men det at f eks

forts sp 30

kårfolk av høy alder kan være tilstede og likedan små barn, vil legge nødvendig demper på det løssløpne. Slik har det vært og slik er det nå.

Sp 31

Det har vært sunget ved bordet i lag både før og nå, men dette er noe som ikke brukes til daglig -altså kun ved noe høytidelige anledninger.

Sp 32

Ja, det har alltid vært god skikk. Ett ordtak er i bruk ennå om og det lyter: "Laup itte frå borda som ein faint" - d v s, gå itte mens de andre spiser, og glem itte å takke for maten. -

Sp 33

Det var vanlig i eldre tid å si takk til husmora og nå blir alle barn opplært til å stå opp å takke.

Sp 34

" Signe maten" sa han, etter å ha hilst. Dette er vanlig blant eldre folk også i dag.

Sp 35

Nei, dette er ikke allminnelig -har ikke vært det heller. Vedk. ble bedt å sitte ned, og fikk senere en ekstra traktering.

Sp 36

Ja, som regel.

Sp 37

Det har vært regel, og det kan være det også i dag, da som bekjendt gamle, gode og nedarvede skikker ofte sitter i gjen i bondesamfunnet.

Sp 38

Det er uskikk i bondeheimene ikke å be en gjest på en kopp kaffe. Dette gjeller både gammel og ny tid. Selv farende folk - skrepperekremmere o l. blir gjerne budt en drink melk, eller en kaffekopp, da det jo hender det er kilometerlangt mellom heimene. Kaffeen putrer nokk ikke på varman hele dagen og slett ikke før i tiden.

Sp 39

Det beror på vedkommendes forhold til familien. Er det en god kjenning, eller en ven, blir han behandlet som hørende familien til -altså ikke gjort spesiell foranstaltning for, men hvis det er en helt fremmed eller en som man vil vise oppmerksomhet, blir han (hun) ikke traktert på kjøkkenet. (Spiser alene)

Sp 40

Dette har vært skikk i eldre tid, men ikke nå. En gjest skal underholdes og ikke gåes fra. Det er såvel husfarens som husmorens sak og hvor de holder sig under dette er ikke regelbunnet. Det blir en skønssak.

